

СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ СИНТАКСИЧНИХ КОНКРЕТИЗАТОРІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*І. О. Аксьонова, аспірантка кафедри української мови
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)*

e-mail: i.aksonova@donnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4150-2029

У статті визначено ознаки категорії уточнення та з'ясовано закономірності вираження її семантики в структурі синтаксичних конкретизаторів української мови на основі їхнього вживання в засобах масової комунікації. Проаналізовано структурно-семантичні особливості функціонування категорії уточнення в текстах публіцистичного стилю; виявлено взаємозв'язок компонентів категорії уточнення в досліджуваних текстах; визначено закономірності семантики синтаксичних конкретизаторів у засобах масової комунікації. З'ясовано, що функціонування синтаксичного конкретизатора, як і будь-якої синтаксичної структури, побудованої за допомогою одного з типів зв'язку, можливе лише за наявності відповідних семантичних відношень. Наголошено, що семантичні уточнювальні відношення можливі лише в контексті або в мовній ситуації, коли уточнюваним є більш актуальне за змістом слово. За результатами дослідження виокремлено типологію синтаксичних конкретизаторів, визначено референційні основи реалізації родо-видових зв'язків, зв'язків між загальним та індивідуальним у структурі конструкції. Доведено, що конкретизувальний зворот у текстах засобів масової комунікації використовують для передавання екстралінгвальної інформації згідно з комунікативними настановами.

Ключові слова: семантика, просте ускладнене речення, уточнення, синтаксичний конкретизатор.

Актуальність теми дослідження. В останні роки в лінгвістиці розробляють різні аспекти простого ускладненого речення, яке в роботах провідних синтаксистів (Н. Арутюнової [2], В. Бабайцевої [5], А. Загнітка [7], Ю. Леденьова [9], А. Прияткіної [12] та ін.) отримало самостійний статус поряд із традиційним виокремленням простого та складного речення. Зі структурним і семантичним ускладненням речення пов'язане явище відокремлення. Серед відокремлених компонентів особливо вирізняють, а нерідко й протиставляють їм другорядні члени речення зі значенням уточнення.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в сучасній українській мові є значний пласт синтаксичних конкретизаторів, які слугують однією з характеристик високого рівня розвитку мовної системи, результатом її багатовікового становлення. Варто звернути увагу на тенденцію збільшення кількості конкретизаторів серед відокремлених конструкцій сучасної української літературної мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У традиційних граматиках і низці вишівських підручників конкретизатори зазвичай трактують як ті чи ті другорядні члени речення, що виконують уточнювальну функцію або ж мають додаткове значення, причому уточнювальний характер члена речення визначають як одну із загальних умов відокремлення (В. Бабайцева [5], Є. Галкіна-Федорук [14]). Однак із середини ХХ століття в лінгвістиці виникає тенденція до виокремлення уточнення в самостійну синтаксичну категорію (роботи Ф. Бондаренка [6], О. Руднева [13] та ін.). Це стає можливим завдяки визнанню особливого типу синтаксичного зв'язку між уточнюваним та уточнювальним компонентами. На початку ХХІ століття Н. Фоміна ввела до наукового обігу й обґрунтувала самостійний статус поняття «синтаксичний конкретизатор». На думку дослідниці, це «пояснювальні конструкції, уточнювальні члени речення, субстантивні звороти, однорідні члени речення з препозитивним узагальнювальним словом та інші суміжні семантико-синтаксичні явища» [15, с. 6]. Це конструкція, у якій перший компонент потребує пояснення або обмеження обсягу свого значення, а другий виражає

або тотожне, або більш вузьке, конкретне значення першого. Необхідно з'ясувати, які семантичні відношення поєднують ці складники.

Мета дослідження – визначити семантичну типологію синтаксичних конкретизаторів в українських засобах масової комунікації.

Визначена мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати структурно-семантичні особливості синтаксичних конкретизаторів у текстах публіцистичного стилю;
- 2) виявити взаємозв'язок компонентів конкретизувальних зворотів у досліджуваних текстах;
- 3) описати типологію семантики синтаксичних конкретизаторів у засобах масової комунікації.

Матеріали і методи дослідження. Фактичний матеріал дослідження взято з онлайн-версій українських засобів масової комунікації – газет «Дзеркало тижня», «День», «Високий замок», «Opinion» – та інформаційно-розважальних порталів. Для характеристики семантичних можливостей засобів вираження синтаксичних конкретизаторів використано переважно *описовий метод*. Особливості мовного вживання конкретизувальних одиниць у текстах ЗМК встановлено за допомогою *контекстно-ситуативного методу*, застосовано також *прийом компонентного аналізу*.

Результати дослідження та їх обговорення. Функціонування синтаксичного конкретизатора, як і будь-якої синтаксичної структури, побудованої за допомогою одного з типів зв'язку, можливе лиш за наявності відповідних семантичних відношень. «Синтаксичні та семантичні відношення, з одного боку, і синтаксичні зв'язки, з іншого боку, існують спільно як форма і зміст у їхній діалогічній єдності» [9, с. 28]. Слабкість формалізації зв'язку в уточнювальних конструкціях можна компенсувати за рахунок посилення плану змісту, що визначає взаємозв'язок членів речення в межах цієї структури.

Синтаксичні відношення виникають на основі семантичних і є більш абстрактними порівняно з ними. Тому поєднання слів у межах однієї конструкції зумовлено не лише їхньою граматичною, а й семантичною здатністю сполучатися з іншими словами.

Синтаксичний конкретизатор реалізує відношення уточнення між членами речення, що мають однотипні синтаксичні функції (додаток, означення або обставина). Зазначений тип семантичних відношень полягає в співвідношенні семантики слів (словосполучень), що входять до складу конкретизованого і конкретизувального компонентів, та формує значення уточнення в постпозитивного члена речення з двох (або більше) однофункційних.

Уточнювальні семантичні відношення мовознавці визначають як відношення конкретизації, партикуляризації, екземпліфікації, еквівалентності, ідентифікації тощо [4, с. 23]. Інші дослідники уточнення кваліфікують його як додаткову інформацію, уведену для роз'яснення попереднього однойменного члена речення, його конкретизації, деталізації, унесення чогось нового, певної додаткової характеристики [3, с. 490].

Семантична основа синтаксичної конструкції співвідносна з екстралінгвальними чинниками й водночас створює інформаційний простір із характерною позамовною сутністю. Тому в процесі мовлення (усного або писемного) для досягнення поставленої комунікативної мети лексичні засоби використовують разом із граматичними одиницями, які опосередковано через семантику співвідносні з екстралінгвальними відношеннями: «Без сумніву, деякі найбільш важливі, систематично повторювані й необхідні відношення об'єктивної дійсності (ураховуючи й соціальну практику, і духовне життя людини) мають тенденцію до закріплення в мові не тільки лексично, а й у формі синтаксичних структур» [1, с. 3].

Синтаксичні та семантичні відношення уточнення відображають наявні в об'єктивній і суб'єктивній реальності співвідношення предметів, явищ, якостей та ін., що не є однорідними, але зіставлявані на будь-якій основі, представляючи зазвичай ієрархічну залежність.

Конкретизувальний зворот прагне передати екстралінгвальну інформацію згідно з комунікативними настановами, для чого використовує закріплені в мові лексичні засоби. Необхідність уточнення спричинена тим, що позначуване внаслідок своєї багатогранності неможливо розкрити за допомогою одного слова – виникає потреба одночасного вживання декількох лексичних одиниць, які конкретизують обставини події, об'єкти дійсності, їхні властивості та якості.

У лінгвістиці, що ґрунтована на принципі актуалізму, згідно з яким предметом науки про мову повинна бути система правил створення та використання мовних засобів у мовленнєвій діяльності, те, що позначають лексичною одиницею, постає референтом. Цей термін був запозичений із логіко-філософських досліджень і застосований спочатку в теорії природної мови, потім у теорії текстотворення. Референт у мовознавстві тлумачать як «предмет думки, із яким співвідносний наведений мовний вислів» [3, с. 384]. Процес комунікації відбувається в основному з опорою на уявлюваний у свідомості людей референт.

Загальне значення уточнювальної конструкції актуалізоване щодо світу в рамках референтів повідомлення, щонайменше двох, «<...> об'єкти референції, референти, перебувають як у тій дійсності, якої стосується повідомлення, так і в дійсності комунікативної ситуації, тобто утворюють певний референтний комплекс» [11, с. 14]. Кожен конкретний референтний комплекс є лише фрагментом більш широкої дійсності, що являє собою базу референції [11, с. 13] – складник загального фонду знань, своєрідну картину світу. Референти, із якими співвіднесені уточнювана й відокремлена уточнювальна конструкція, можуть належати до одного або до різних референтних комплексів і залучати знання конкретної ситуації або всієї картини світу відповідно.

Різний ступінь ситуативної близькості позначених конкретизувальними зворотами референтів відображено у відношеннях уточнення. Л. Захарова за специфікою референтної основи уточнювальних відношень пропонує розрізняти такі типи конструкцій:

- комплексно-референтні;
- базово-референтні;
- конкретно-референтні [8, с. 89].

Комплексно-референтні конкретизатори – це конструкції, у яких уточнюваний та уточнювальний компоненти співвідносні з різними референтами, що перебувають у межах ситуації повідомлення, тобто утворюють один референтний комплекс, напр.: *Керував блокувальниками мій дядько по маминій лінії, **Василь**, колишній фельдфебель австрійської армії, тоді – війт села Уріж* (Високий замок, 9 жовтня 2018).

У наведеному прикладі синтаксичний конкретизатор актуалізує один із важливих референтів ситуації, що допомагає найбільш повно й чітко відтворити зазначений фрагмент дійсності.

Базово-референтними, або референтно-фоновими, є конструкції, у яких один із компонентів, що вступають у відношення уточнення, належить до ситуації повідомлення, натомість другий належить до іншого фрагмента дійсності: *Треба, **передусім**, пояснити, що в мене, у зв'язку з **цим**, якась давня, ще дитяча, травма* (Opinion, 4 лютого 2019).

Конкретизований і конкретизувальний складники співвідносні з різними референтними комплексами, один із яких домінує в конкретній мовній ситуації і є основою всього речення, що містить окремий член зі значенням уточнення. Це стає можливим зазвичай завдяки метафоризації одного з компонентів уточнювальної конструкції. Лексичне наповнення уточнюваного й уточнювального складника в базово-референтних конструкціях значно залежить від суб'єктивного чинника, від складних асоціацій суб'єкта референції.

Конкретно-референтні уточнювальні конструкції репрезентують окремий референтний комплекс. Лексичний склад конкретизованого компонента або конкретизувального в цьому випадку набуває співвіднесеності з елементом дійсності лише в умовах ситуації, про яку повідомляється. У різних же комунікативних ситуаціях референтна співвіднесеність таких лексем змінювана, тобто зазначені лексичні одиниці є вказівними

словами. Саме вони, за зауваженням Н. Арутюнової, «можуть бути застосовані до будь-якого об'єкта», а їхній зміст «цілком зумовлений ознаками денотата, вибір якого залежить від конкретного комунікативного акту» [2, с. 189]. Зазначена властивість дейктичних одиниць не лише визначає їхню універсальність в актуалізації широкого кола референтів у процесі мовлення, а й викликає труднощі в співвіднесенні їх із конкретними елементами референтного комплексу під час сприйняття.

До цього типу насамперед належать конструкції, у яких один із членів речення, що вступає у відношення уточнення, виражений займенником. Конкретним змістом займенники наповнюються лише в процесі референції, тому їх визнають тим класом слів, який «несе на собі головне навантаження конкретної референції» [10, с. 7]. Однак нерідко для адекватного співвіднесення займенникового компонента з відповідним фрагментом дійсності необхідне уточнення, і тоді зміст відокремленої уточнювальної конструкції стає тим елементом контексту, який допомагає встановити конкретний референт, позначений в уточнюваній конструкції: *Це він, узбек, викликав охорону* (Opinion, 19 лютого, 2019); *І от він, міністр, зібрав зараз робочі групи, які займаються всіма напрямками* (Вежа, 22 жовтня 2019).

Хоч у подібних випадках мовець, використовуючи займенник, завжди співвідносить його з певним референтом, для реципієнта таке співвіднесення не є очевидним. Суб'єктивність референційних відношень зумовлює неоднозначне розуміння змісту, який передають за допомогою вказівного слова, що є передумовою виникнення уточнювальних відношень. Іншими словами, для мовця конкретизований і конкретизувальний компоненти співвідносяться з тим самим референтом, але семантично вони не є тотожними ані в мові, ані в мовленні. Категорійне значення займенників, яке тлумачать як вказівку без назви, дає змогу говорити про початково різну референтну співвіднесеність лексичних одиниць у складі уточнюваної та відокремленої уточнювальної конструкції для реципієнта: один із компонентів актуалізує конкретний референт, інший – займенниковий – співвідносний з абстрактним референтом, що становить узагальнене уявлення носіїв мови про предмет, якість або кількість.

Конкретно-референтна основа властива й уточнюваним конструкціям, один із компонентів яких виражений прислівником, головню займенниковим, із гранично абстрактною семантикою місця, часу, способу дії (*тут, звідти, там, тоді, так* і т. ін.). Таке узагальнене значення обставини пов'язане з конкретним змістом тільки для мовця, а для адресата репрезентує широкий референтний простір обставин подій, уточнюваних за допомогою актуалізації конкретного референта. Наприклад: *Я вірю, що він ні про які такі дурниці не думав, а просто тішився: от він, напівсирота з Ірландії, отут, на палубі, в білому вовняному светрі, серед цих зманіжених німф у шовках та вісонах, маркізетах і гласе, під ці мелодії, що розганяють серце між октавами, серед цих смарагдових хвиль з шумовинням шампанського...* (Opinion, 5 березня 2018); *Там, «на морі», за великим бажанням можна було заробити вдосталь грошей, аби протягом року не напружуватися на підробітках та додаткових змінах* (Opinion, 1 вересня 2018).

Семантика наведених синтаксичних конкретизаторів *отут, там* має узагальнений характер і виражає наявність тих чи тих обставин, які отримують конкретне найменування у відокремленій уточнювальній конструкції.

Як видно з наведених прикладів, референційний аспект є основою класифікації, що охоплює всі уточнювальні конструкції незалежно від синтаксичної функції уточнюваного та уточнювального складників.

Висновки й перспективи дослідження. Семантика уточнення, що є основою синтаксичних конкретизаторів, виникає на ґрунті семантики слів, що виконують однакову синтаксичну функцію, та їхньої різної референтної співвіднесеності. Семантичні уточнювальні відношення можливі лише в контексті або в мовній ситуації, коли уточнюваним є більш актуальне за змістом слово.

Актуалізація будь-якого сенсу відбувається в процесі референції, який визначають як мовну операцію, що встановлює особливе відношення між лінгвальними та позалінгвальними сутностями та проваджене суб'єктом (мовцем або реципієнтом). Залежно від специфіки відношень між референтами, конкретизувальні звороти в засобах масової комунікації можна поділити на комплексно-референтні, базово-референтні й конкретно-референтні.

Вивчення з власне лінгвістичних позицій референційних основ уточнювальних конструкцій дає змогу подолати обмеженість логічного підходу до них як до реалізації родо-видових зв'язків, зв'язків між загальним та індивідуальним. Тому реальні зв'язки між референтами, що є основою конкретизувального звороту, їхнє усвідомлення слугує важливим чинником формування, ідентифікації та диференціації семантики уточнення в членів речення.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в ґрунтовному аналізі семантики синтаксичних конкретизаторів в усіх функційних стилях сучасної української мови.

Список використаних джерел

1. Адмони В. Г. Синтаксическая семантика – это семантика синтаксических структур. *Проблемы синтаксической семантики. Материалы научной конференции*. Москва, 1976. С. 3–8.
2. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл (локально-семантические проблемы). Москва : Едиториал УРСС, 2002. 384 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 608 с.
4. Ашмарина И. Л. Уточнение как член предложения в современном английском языке : дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.04. Санкт-Петербург, 1999. 203 с.
5. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1989. 159 с.
6. Бондаренко Ф. Н. О некоторых вопросах синтаксиса. *Русский язык в школе*. 1952. № 2. С. 18–25.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
8. Захарова Л. В. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01. Армавир, 2008. 220 с.
9. Леденев Ю. И. Трудные вопросы синтаксиса. Ставрополь : СГПИ, 1984. 63 с.
10. Падучева Е. В. Референциальные аспекты высказывания (семантика и синтаксис местоименных слов) : дис. ...доктора филол. наук : спец. 10.02.01. Москва, 1982. 421 с.
11. Попов Ю. В. Лингвистические аспекты референции. *Лексические единицы в синтаксических структурах : сб. науч. тр.* Краснодар : КубГУ, 1990. С. 4–15.
12. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.
13. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1968. 320 с.
14. Современный русский язык. Морфология. Синтаксис / под. ред. Е. М. Галкиной-Федорук. Москва : Изд-во Московского университета, 1957. 515 с.
15. Фомина Н. С. Синтаксические конкретизаторы как стилиобразующее средство в прозе Н. С. Лескова : дис. ...канд. филол. наук : спец. 10.02.01. Петрозаводск, 2009. 219 с.

References

1. Admoni, V. G. (1976). Sintaksicheskaja semantika – jeto semantika sintaksicheskikh struktur [Syntactic Semantics are the Semantics of Syntactic Structures.]. *Problemy sintaksicheskoi semantiki. Materialy nauchnoj konferencii*. Moskva, 3–8 (in Russ.).
2. Arutjunova, N. D. (2002). Predlozhenie i ego smysl (lokal'no-semanticheskie problemy) [Sentence and its Meaning (local-semantic problems)]. Moskva : Editorial URSS, 384 (in Russ.).
3. Ahmanova, O. S. (1966). Slovar' lingvisticheskikh terminov [Dictionary of Linguistic Terms]. Moskva : Sovetskaja jenciklopedija, 608 (in Russ.).
4. Ashmarina, I. L. (1999). Utochnenie kak chlen predlozhenija v sovremennom anglijskom jazyke [Refinement as a Parts of Sentence in Modern English]. PhD dissertation. Sankt-Peterburg, 203 (in Russ.).
5. Babajceva, V. V. (1989). Sistema chlenov predlozhenija v sovremennom russkom jazyke [The System of Part of Sentence in Modern Russian]. Moskva : Prosveshhenie, 159 (in Russ.).
6. Bondarenko, F. N. (1952). O nekotorykh voprosakh sintaksisa [About Some Syntax Issues]. *Russkij yazyk v shkole*. № 2, 18–25 (in Russ.).
7. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: Syntaksys [Theoretical Grammar of the Ukrainian Language: Syntax]. Donetsk : DonNU, 662 (in Ukr.).

8. Zaharova, L. V. (2008). Obosoblennye vtorostepennye chleny predlozhenija so znacheniem utochnenija v sovremennom russkom literaturnom jazyke [Separated Secondary Parts of Sentence with the Value of Refinement in the Modern Russian Literary Language]. PhD dissertation. Armavir, 220 (in Russ.).
9. Ledenev, Ju. I. (1984). Trudnye voprosy sintaksisa [Difficult Syntax Issues]. Stavropol' : SGPI, 63 (in Russ.).
10. Paducheva, E. V. (1982). Referencial'nye aspekty vyskazyvanija (semantika i sintaksis mestoimennyh slov) [Referential Aspects of Utterance (semantics and syntax of pronouns)]. PhD dissertation. Moskva, 421 (in Russ.).
11. Popov, Ju. V. (1990). Lingvisticheskie aspekty referencii [Linguistic aspects of reference]. *Leksicheskie edinicy v sintaksicheskikh strukturah: sbornik nauchnyh trudov*. Krasnodar : KubGU, 4–15 (in Russ.).
12. Prijatkina, A. F. (1990). Russkij jazyk: Sintaksis oslozhnennogo predlozhenija [Russian Language: Syntax of Complex Sentence]. Moskva : Vysshaya shkola, 176 (in Russ.).
13. Rudnev, A. G. (1968). Sintaksis sovremennogo russkogo yazyka [Syntax of the Modern Russian Language]. Moskva : Vysshaya shkola, 320 (in Russ.).
14. Sovremennyy russkij yazyk. Morflogiya. Sintaksis (1957). [Modern Russian language. Morphology. Syntax] / pod. red. E. M. Galkinoy-Fedoruk. Moskva : Izd-vo Moskovskogo universiteta, 515 (in Russ.).
15. Fomina, N. S. (2009). Sintaksicheskie konkretizatory kak stileobrazujushhee sredstvo v proze N. S. Leskova [Syntactic Specifiers as a Style-forming Means in Prose N. S. Leskov]. PhD dissertation. Petrozavodsk, 219 (in Russ.).

I. O. AKSONOVA. SEMANTIC TYPOLOGY OF SYNTACTIC SPECIFIERS IN UKRAINIAN MASS MEDIA.

Summary. Introduction. *In modern linguistics, a simple complicated sentence needs a comprehensive study. In particular, the question of the structures of concretization is considered in the works of M. Akhmedkhanova, L. Zakharova, A. Priyatkina, M. Olenyak, N. Fomina, T. Funtova and others. The semantic relations in the construction of concretization require a thorough study.*

The purpose of the article is to determine the semantic typology of syntactic specifiers in Ukrainian mass media.

Methods. *A descriptive method was used to characterize the semantic capabilities of the syntactic expression expressions. The peculiarities of the linguistic use of the concrete units in the texts of the mass communication were determined using the contextual-situational method, using the method of component analysis.*

Results. *Syntactic specifiers, as N. Fomina notes, are explanatory constructions, refinement members of a sentence, substantive turns, homogeneous members of the sentence with a prepositional generalization word, and other adjacent semantic-syntactic phenomena.*

The article defines the features of the category of refinement and clarifies the regularities of expression of its semantics in the structure of syntactic specifiers of the Ukrainian language based on their use in mass media. The analysis of structural-semantic features of functioning of the category of refinement in the texts of journalistic style is made.

Originality. *The correlation of the components of the refinement category in the studied texts is revealed, regularities of the semantics of syntactic specifiers in mass communication are determined. The functioning of a syntax specifier, as well as any syntactic structure constructed by one of the types of communication, is possible only in the presence of corresponding semantic relations. Semantic refinement is only possible in a context or linguistic situation where the refinement is a more relevant word.*

Conclusion. *According to the results of the research, the typology of syntactic specifiers was singled out, reference bases of realization of generic relationships, connections between general and individual in the structure of structure were determined. Depending on the specifics of the relations between the referents, the specific references in the mass media can be divided into complex-referential, base-referential and concrete-referential. It is proved that the concreteness of the texts in the texts of the mass media is used to transmit extra-linguistic information according to the communicative guidelines.*

Key words: *semantics, simply complicated sentence, syntactic specifier, specification.*

Надійшла до редакції 29.03.19

Прийнято до друку 26.04.19